

TOPONÍMIA URBANA DE TORRES DEL BISBE

Francesc SALAMERO REYMUNDO

Presento aquesta comunicació animat per l'estudiós de la frontera lingüística entre el català i l'aragonès, Dr. Artur Quintana, que des de Heidelberg creu que el meu coneixement d'aquest poble pot donar llum sobre aquest problema, perquè el "habla", com diuen els de Torres, és tan entremesclada que permet creure que és aquest poble el punt per excel·lència dintre de la Baixa Ribagorça on conviuen d'una forma curiosa el català, l'aragonès, avui substituït pràcticament pel castellà, donant lloc a una modalitat de català occidental o, si voleu, ribagorçà, de gran interès per fixar l'esmentada frontera lingüística.

Aquest poble té una situació geogràfica i una història que ha donat lloc a la curiosa situació de "frontera" per excel·lència.

Efectivament Torres del Bisbe, oficialment Torres del Obispo, es troba al bell mig d'una vall regida pel riu o barranc Sarron, rodejat de pobles quasi equidistants en dos cercles concèntrics, pobles que han rebut influències lingüístiques ben diferents. A l'est Aler, i al sud-est, Chuseu, de parla quasi catalana; al sud-oest Aguilaniu; i a l'oest Pueyo de Marguillen, de parla quasi castellana o aragonesa, i més allunyats, però tan sols deu quilòmetres, Benavarri, a l'est, de llengua catalana; i a l'oest, Graus, completament castellà, amb alguns modismes aragonesos que constitueixen els que ells denominen grausí.

Tot això és vàlid, si parlem fins fa 50 anys, perquè avui, degut a moltes causes que tots coneixem, però sobretot a la televisió, de gran influència entre gent que no llegeix, es pot dir que tant el català com l'aragonès, com les parles locals ribagorçanes, estan en franc declivi.

També històricament, Torres és un cas curiós, perquè va ser donat pel Rei d'Aragó, Pere I, al Monestir de Sant Victorian de Sobrarbe i, en ser desmembrat aquest monestir per Felip II, va passar a pertànyer al Bisbat de Barbastro, del que forma una espècies d'invasió cap a l'est; puix que, per exemple, Aguilaniu i Capella, més

cap a ponent, pertanyen al bisbat de Lleida com a successor de l'antic bisbat de Roda d'Isàvena. Per això, Torres és avui del Bisbe, i abans del segle XVI era Torres del Abad de San Victorian, monestir que va englobar els ribagorçans d'Obarra i Sant Pere de Tabernes i que, juntament amb el fet de la incorporació anterior de Ribagorça al regne de Sanç de Navarra, va ser l'inici de la castellanització de Ribagorça, la separació d'aquest comtat de Pallars i la fixació de la frontera catalano-aragonesa al Noguera Ribagorçana.

Si administrativament Torres del Bisbe pertany a Osca, no es pot negar la seva vinculació amb la llengua i la cultura catalana. No oblidem que el primer document civil ribagorçà, recollit per Abadal i datat al 987, parla d'una discussió sobre la propietat d'unes salines, concretament d'un "puteo salinarum" entre els homes de Chuseu i d'Aguilaniu; i diu aquest document que pertanyen a la Cora Ilerdense i fins i tot Jaume II, en instaurar el nou comtat de Ribagorça per al seu fill, l'infant Pere, ho va fer a Lleida, on van anar els senyors de Ribagorça a jurar fidelitat. Des d'un punt de vista més pràctic i modern podem dir que els mercats i l'emigració de Torres han estat sempre cap a Lleida i Barcelona.

Torres del Bisbe ha estat ajuntament fins fa pocs anys, però ara és un agregat de Graus, i això fa que encara la castellanització sigui més intensa.

Tots aquests fets ambivalents geogràfics i històrics fan que la toponímia de Torres del Bisbe presenti unes característiques de mescla. Superposició, canvi i convivència dintre del mateix poble, poble en franc declivi demogràfic, però que fins i tot té una història escrita l'any 1899 per un dels seus fills: el capellà Ramon Burrel, que potser influenciat per l'historiador ribagorçà Moner i Sicar, ha deixat un llibre deliciós, mig història, mig tradició novel·lada, però que dona llum a algunes peculiaritats locals.

Fet aquest preàmbul geogràfic i històric, breu i crec que necessari, passem a explicar la toponímia urbana de places, carrers, portals, fonts, camins, cases, barrancs, ponts, pobles de l'entorn i partides; i ho faré breument i amb la intenció de deixar-ne constància davant de tan docta concurrència, abans que el temps de la uniformitat no acabi fins i tot amb els noms d'aquest comtat entranyable, veritable pont entre Catalunya i Aragó.

Places: Allí en diuen *Pllaza*, amb la palatalització amb *ll* tan típica d'aquesta zona ribagorçana. En tenim tres: la *Pllaza Mayor*, la *Pllaceta* i la *Pllaza dels Balls*, curiosament catalanitzada perquè allí fan el ball de festa major, però que en realitat és la *Pllaza del Bayle*, en record d'aquesta autoritat medieval, conservant-se encara la *casa del Bayle*, i la *era del bayle*; però, com diem, la plaça es diu *dels Balls* per transformació popular espontània pel fet del ball de la festa, que devia ser important ja que fins i tot la descriu en Joan Amades en el *Costumari Català*.

Carrers: Pocs i amb noms corrents: *calle mayor*, *de Graus*, *de Benabarre*, *de Santa Maria*, *de Santa Ana*, *del molino*... però, curiosament, no *calle*, sinó *carrer de la Font*, en català, per tal com fa uns quants anys el típic era "baixar a chugar al carrer"; carrers que, en canvi, es diuen en castellà, menys el de la Font.

Hi ha un carrer que té un nom curiós, i és el carrer del *Faramuro*; en realitat degeneració de *Fora-muro*, però conegut amb el nom viciat de *Faramuro*.

Portes: El poble era tancat amb mur fet per les mateixes cases, però amb tres portes dites *del Portal, de Montes i el Patimontal...* perquè, de fet, la casa veïna era de Montalt, avui coneguda per un altre nom.

Fons: La font del poble, la del carrer de la Font, és coneguda com la *Font del llugà*, avui *Fuente del Pueblo*; i, en canvi, es conserva perfectament el nom antic d'una font, als afores, que és la *Font Viella*; és a dir, amb el diftong *ie*, ni *vella*, ni *vieja*; i les fonts del camp conserven els noms antics: *Font del coixo, de la Tosquilla, de la Avellanera... el Güello* (ull en aragonès) *del Molino* (aquesta en castellà); i un diminutiu curiós: les fonts petites que menen però no rajen... no en diuen *fonteta*, sinó *fontaneta...* com si fos italià (?).

Camins: També aquí ens trobem amb noms catalans i castellans sense cap separació. Tenim el *camino de las eras, del cementerio, de Santa Ana...* però en català *el camí o camín del sargal i el camín del mon*. Per cert, que la paraula *mon*, freqüent a la Ribagorça, deia el conegut escriptor Joaquim Costa que vol dir "dalt"; i així tenim la *Poblla del Mon, el Mon de Perarrua, el Camin del Mon* a Torres; i Costa oposava *Mon de Dalt* a *chos* com "abaix"; i per això a Graus tenen el barri de baix que en diuen *el barri Chos...*

Cases: Mostren veritablement les característiques lingüístiques de Torres, ja que tenim:

1. Molts noms de dones, potser perquè a muntanya hi ha encara un gran matriarcat: *Rosseta, Polita, Cristina, Isabeleta, Francisca, Presenta*.

2. També, naturalment, noms d'homes, igual que els anteriors, no castellanitzats: *Chusep, Chuan, Esteva, Mateu, Francho, Franchet, Juanet*.

3. Noms d'ofici: *Farrero, Fornero*, però també *Panadero, Sastre, Zapatero, Carpintero*, i un de curiós: *Llavanera*.

4. Noms de professions. *Doctores, Practicante, Cirujano*.

5. Per la situació de la casa: *Pllaza, Pllaceta, Rinconet*.

6. Cognoms del propietari, sense major interès...

Barrancs: El poble està rodejat de barrancs que tenen noms curiosos i significatius: *Sarron*: nom d'una espècie d'espinaç salvatge.

Eixeriques: nom del "canutillo" o "jeringuilla" (en castellà).

El Riu.

Ralls: nom antic d'esperver en català.

De l'aigua salada: que surt de les salines.

Ponts: Són també significatius i mantenen la mescla català-castellà. Cap a l'est, és a dir, cap a Benavarri, tenim el *Pont de Rocinés*, de significat desconegut almenys per a mi; i *Font-calent*, perquè sota mana aigua calenta; i cap a ponent, és a dir, cap a Graus: *Rocamora i El Cepillo*.

Pobles veïns: *Benavarri, Graus, Aler, Pueyo*; hi ha *Chuseu*, avui anomenat, equivocadament, *Juseu*; *Castarllenas*, avui abandonat i conegut com *Castarlenas*. La *Poblla el Mon*, anomenada pel MOPU *Puebla del Mon*; i *Aguilaniu*, l'antic *Castro Aguilanido*, que és anomenat com *Aguinaliu*, la qual

cosa no té sentit, i, en canvi, en els papers de l'església és conegut com *Aguilaniu*; ni nido ni àliga; sinó, en ribagorçà, Àguila i niu.

Partides: Moltes són conegudes amb el nom del propietari, però altres tenen noms definitoris; per exemple: *La cuadreta, el sargal, el Riu, las Valls, la Serra, la Llecina* (alsina), *el Caixigar, la Puyada, la Ubaga, Riberes Baixes, Capet del Mariano, Pedregals, La Collada, las Paüls, Sucarrau, El Güello, la Pllana Chaume, El Colomero, La Esmoladera, Les Teixideres...*

Com veiem els noms dels camps són més immutables que els dels carrers; retolats el 1861 oficialment, mantenen els noms autòctons, noms que es van perdent, si no fos per actes com aquest, noms que expliquen moltes activitats dels nostres avantpassats i que expliquen com és el cas de Torres del Bisbe una evolució cap a la uniformitat, inevitable, però dolorosa per a tots els que estimem la tradició.